

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС АНГЛІЙСЬКОГО МОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ: СИНЕРГЕТИЧНЕ ПОТРАКТУВАННЯ

**Бандровська О. Модернізм між минулим і майбутнім:
антропологічний дискурс англійського роману: Монографія; Ольга
Бандровська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 444 с.**

Монографія “Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману” Ольги Бандровської (науковий редактор – Т. Денисова) візуалізує копітку роботу, здійснювану протягом багатьох років у напрямку осмислення англійського модернізму як доби, що змінила сам спосіб людського мислення і сприйняття себе в часі.

Модернізм як своєрідна культурно-історична епоха постає складним об'єктом літературознавчих досліджень. Зрештою, існують різні наукові трактування модернізму. Модерна епоха починається з настанням Ренесансу, котрий в історичних дослідженнях трактують як ранньомодерну добу. Натомість модернізм, що репрезентує іманентну сутність людини Нового часу, – це період пізнього Модерну. Доречно нагадати: модерна доба розпочинається як період пошуків і конструювання антропологічної ідентичності, позаяк доти домінувала ідентичність релігійна. Доба Модерну розпочинається з розхитування церковних канонів і догм, переосмислення стосунків у системі “людина – влада, громадянин – держава”, відкриття поряд із духовною субстанцією тілесності, табуованої в середньовіччі. У Ренесансі закладається базисна гносеологічна модель людини нового типу, яка шукає своє місце у просторі й часі, прагнучи здобути власну відповідальність за це, видобуваючи в “загальному часі” площі індивідуальний, персоналізований час.

Історична, політична й загальна соціокультурна ситуація початку ХХ ст. (позначена особливим катастрофізмом і пошуками нової як фізики, так і метафізики) – це період хиткої непевності, коли реальність вислизала від людини, перетворюючись на мультиверсум істин, позбавлений традиційної епістемологічної достеменності. Студії в царині психоаналізу (передусім З. Фрейда) “розхитали” традиційні уявлення про природу людини, її внутрішнього світу та кореляції зі світом зовнішнім.

Індустріальні перевороти, нові теорії у фізиці (пов'язані з дослідженням атома й часу), а зрештою, історичні катаклізми (революції, війни) викликали потребу зрозуміти сутність людини нового часу. Початок ХХ ст. став періодом зіткнення людини і цивілізації, людини і природи, людини і техніки, коли попередні уявлення про світ, сформовані соціально-правові інститути та моделі політичної комунікації втрачали свою результативність. Усі ці процеси позначилися й на формуванні нового літературного дискурсу в Англії; літературні інновації репрезентовані передусім у жанрі роману, який став виразником суспільно-політичних та внутрішніх, психічних змін людини, ідентичнісних шукань і когнітивних трансформацій. Вітчизняні дослідники модернізму (Т. Денисова, В. Моренець, Є. Волощук, О. Пронкевич та ін.), працюючи з різними літературними традиціями, доводили правомірність цих тверджень щодо модерністського літературного дискурсу, який виник унаслідок переформатування глибинних структур людського “Я”: “Чим далі в часі, тим більше стає затребуваною глибина людської особистості, яку відкрили модерністи. Письменники ввели в літературу феномени психічного життя людини – свідомість, інтелект, емоції, почуття, афекти. Вони ускладнили романний наратив поліфонією оповідних голосів, збагатили структуру роману міфологічною площиною, інтелектуалізували художню образність за рахунок відтворення внутрішнього світу персонажів та напластування потоків свідомості, через смислове навантаження імен і прізвищ” [1, 379].

Зупинюся докладніше на “біфуркаційній” категорії “порядок – хаос”. Починаючи від античності та сформованих у лоні цієї епохи світоглядних настанов, хаос мислився як простір небезпеки, загрози. Натомість у ХХ ст., передусім у модерністській літературі, відбувається переосмислення категорій хаосу і порядку, котрі відтоді сприймаються не як антитетичні, а в іншому, голістичному (за В. Декомбом), нелінійному зв’язку. Хаос навколишньої реальності постав потенцією для трансформації людської сутності, її світосприйняття, утвердження нових епістемологічних основ.

Можливо, у цьому і криється значний філософський потенціал модернізму, який, переживши постмодернізм, сьогодні у трансформованих формах репрезентований у культурі після-постмодерну, для котрої параметри модерністського світогляду і світовідчуття видаються ближчими і прийнятнішими з огляду на нову культурно-історичну епоху. Т. Денисова слушно наголошувала на тому, що сьогодні “є всі підстави під новим кутом зору подивитися як на витоки модернізму, так і на його основні філософсько-культурологічні засади, скорегувати часові межі та етапи розвитку, взаємини з іншими, попередніми і наступними течіями” [4, 14]. І монографія О. Бандровської потверджує цю настанову.

Напрочуд слушною виглядає теза дослідниці про те, що модерністська концептуалізація людини і світу сформувала естетичний режим, у котрому “потенції хаосу і випадку прирівнюються до потенціалу впорядкованості” [1, 382]. Поняття нестабільності й хаосу як конструктивних сил художньої творчості, на думку О. Бандровської, визначили й модерністське сприйняття навколишнього світу – соціокультурних процесів першої половини ХХ ст., включаючи війни, політичні й соціальні революції, міждержавний перерозподіл світу. Внутрішні закони творчості, наголошує авторка, збіглися з переживанням хаосу реальності, і ця тотожність зумовила включення нестабільності й хаосу в модерністську картину світу. “І, варто наголосити, митці ускладнили розуміння цих понять:

хаос став сприйматися як обов’язковий параметр розвитку будь-якої системи – від художньої до цивілізаційної” [1, 383].

У рецензованій праці розкрито один із найскладніших періодів в історії світової літератури; дослідниця прагне запропонувати синергетичну репрезентацію англійського модернізму (передусім через аналіз роману як визначального жанру) з усіма комплексами методологічних підходів та літературознавчих проблем. Розвиток модернізму в англійському письменстві зумовлений загальносвітоглядними трансформаціями європейського суспільства під впливом економічних та наукових змін. Природно, що знайомство читача з модернізмом та англійським модерністським романом О. Бандровська розпочинає з особливого підрозділу, що має назву “Ідея перевідкриття часу в контексті діалогу природничих і гуманітарних наук”. Пропонований ракурс окреслення проблеми слушний і концептуально переконливий: модерністський роман репрезентує нові уявлення людини про час, який може, наприклад, стискатися, а не лише розгортатися лінійно. Авторка зауважує: “Представники англійського модерністського роману поставили під сумнів універсальність причинно-наслідкових зв’язків і раціоналізм доби Просвітництва, що склали підвалини просвітницького роману і роману ХІХ століття” [1, 378]. “Модерністи довели, що література як феномен, який триває в часі і має здатність поєднувати різномірності та суперечності, однаковою мірою зберігає моделі людини і відкриває її нові перспективи” [1, 379].

Зрештою, працюючи в дискурсі британської літератури періоду після-постмодернізму, можу потвердити, що артикульована проблематика “діалогу природничих і гуманітарних наук” актуальна й сьогодні, у чому переконують дослідження Д. Лоджа (про якого О. Бандровська видала досить цікаву та методологічно новаторську монографію 1998 р. [див.: 2]) та ін. Конструювання стосунків людини і часу, людини і природи, людини і технологій у культурному дискурсі після-постмодерну відбувається в єдності

“humanity” і “sciences”. У дискурсі англійського модернізму проблеми “техногенної модерності, поглиблення дихотомії Природи і Цивілізації, системно проаналізовані в творчості Д.Г. Лоуренса, унаочнили зворотний бік цивілізаційного прогресу – руйнацію природи і дегуманізацію людини <...>. Сьогодні вчені називають ідею *кoeволюції людини і природи, Природи і Цивілізації* імперативом виживання людства” [1, 380]. “Не менш важливий напрям художнього осмислення техногенної цивілізації і гуманізму в модерністському романі пов’язаний з комплексом “людина – влада, громадянин – держава”. О. Гакслі, випереджаючи праці культурологів-постмодерністів, насамперед М. Фуко, показав у романі “Чудовий новий світ”, як влада і технології / наукове знання фундують і доповнюють одне одного, як новітні технології переформатовують каральні практики влади” [1, 380]. Унаслідок скрупульозного аналізу літературного матеріалу авторка доходить висновків, що “саме в модерністському романі було увиразнено металітературні можливості художньої літератури: нові ідеї трансформовано в нові романні форми, в поетику творів синтезовано науковий і філософський дискурс, продемонстровано інтермедійний потенціал художньої літератури. Принципова відкритість митців-модерністів світу, інтерес до цивілізаційних моделей розвитку людства, а також ідеал людини як вільної і творчої особистості закладали подальший потенціал розвитку роману. Отже, модерністська проблематизація концепту “людина”, універсальне відчуття хаосу та кризи, розуміння краси як гармонії, що народжується і постійно оновлюється на межі хаосу та порядку, специфіка художнього мислення, продемонстрована грою з формами, стилями, смислами, як наприклад, в Джойсовому “Уліссі”, підготували естетичний плюралізм літератури постмодернізму” [1, 385].

М. Бредбері, провідний дослідник британської прози, зазначає: “Англійський роман у ХХ столітті ніколи не поривав зв’язків із реалізмом” [3, 12]. Тяжіння літератури “до реальності”,

щоправда, має особливий характер і підпорядковується новому художньому світовідчуттю в модернізмі (і після-постмодерні). Англійське письменство модернізму по-своєму експлуатує тенденції реалізму, переосмислюючи реальність і не відриваючись від неї в інший, віртуальний або підсвідомий вимір. Реальність і форми репрезентації реальності багато важать для розуміння англійського модерністського роману. Не викликають заперечення й методологічні підходи О. Бандровської: дослідниця спирається передусім на здобутки літературознавчої антропології та міждисциплінарні синергетичні теорії, за допомогою яких можна звернутися до тих проблем, що досі не були проаналізовані в англістиці (зокрема розкриття проблеми тілесності та й загалом соматичності релятивно до дискурсу англійського роману доби модернізму). Дослідниця акцентує на тому, що в англійському модерністському романі тілесність як проєкція антропологічного і художнього аналізу дає змогу “реконструювати історичні зміни у самоконцептуалізації людини і методах її репрезентації в художній літературі, іншими словами, процеси антропологічного і художнього канонуутворення” [1, 379]. До кінця ХІХ ст. “душа” була тією спокусливою і таємничою ідеєю, з якою філософи небезпідставно зважились розлучитися лише після певного спротиву <...>. Людське тіло, в якому знову оживає і втілюється як найвіддаленіше, так і найближче минуле всього органічного розвитку; через яке ніби так безшумно протікає величезний потік, далеко розливаючись за його межі, – це тіло є більш приголомшливою ідеєю, ніж стара “душа” [5, 359]. Модернізм заново відкриває проблематику тілесності, показуючи, як хвороби тіла в особливий спосіб детермінують формування художнього наративу (у французькому літературознавстві є чимало ґрунтовних досліджень про, приміром, “астматичну специфіку речень” у романі “У пошуках утраченого часу” М. Пруста, про особливості фрагментації й циклізації наративу залежно від недуги письменника).

Хвороба по-своєму корелює з поняттям “хаосу”, котре, на чому наголошує О. Бандровська, стає смислотворчою потенцією в літературі англійського модернізму. Синергетичний підхід, яким послуговується авторка книжки, дає змогу “подивитись на людину в параметрах відкритості, самоорганізації, креативності та відповідає моделі людини у філософських ученнях ХХ століття. “Людина ніколи не є завершеною”, – наголосив Ж.-П. Сартр у статті “Екзистенціалізм – це гуманізм” [1, 376].

Варто акцентувати також на тому, що дослідниця, звертаючись до матеріалу англійської літератури, прагне сконструювати фундаментальне й максимально вичерпне уявлення про модернізм, заторкуючи й полеміку про специфічну кореляцію між модернізмом і добою Модерну, яку свого часу на матеріалі німецькомовних літератур ґрунтовно окреслила Є. Волощук у докторській дисертації. Концептуально важливим постає підрозділ “1.3. Феномен перехідності в художньому і науковому дискурсах ХХ століття”.

Сьогодні, після виходу монографії львівської дослідниці, можна впевнено говорити, що вітчизняне літературознавство здобувається на масштабне висвітлення модернізму в системі європейських літератур, показуючи іманентні відмінності в різних інваріантах, але наголошуючи й на спільних когнітивних фреймах, спільній “модерністській пресупозиції”, яка постає гносеологічною основою всього європейського й американського модерністського повороту. Англійський роман як визначальний жанр дає змогу зримо репрезентувати цю специфіку модерністського світогляду, явленого цього разу в парадигмах художності. Крім того, О. Бандровська у своєму антропологічному науковому проекті прагне вийти на рівень осмислення проблематики ідентичнісного ґатунку, тобто форм репрезентації людини як суб’єкта історії та наративу модернізму. Дослідження складається з п’яти частин, кожна з яких – важливий фрагмент у конструюванні загальної моделі англійського модернізму та англійського

модерністського роману: “Теоретичні і методологічні аспекти вивчення літератури модернізму”, “Антропологічні параметри англійського модернізму”, “Дискурс тілесності в англійському модерністському романі”, “Антропологія техніки і література модернізму”, “Антропологія художнього образу”. Завершується монографія висновковою частиною “Модернізм між минулим і майбутнім” і, що цілком закономірно, ґрунтовним англомовним синопсисом – формулюванням визначальних літературознавчих здобутків. “Summary” написано доброю англійською науковою мовою, що засвідчує також і лінгвістичну компетентність О. Бандровської. Серед ключових “об’єктів” дослідження: романи “Улісс” та “Фіннеганові помини” Дж. Джойса, роман “Орlando” В. Вулф, романи Д.Г. Лоуренса, О. Гакслі, Л. Вулфа. Дослідження має вмотивовану “логіку структури”, кожна частина цього наукового проекту підсвічує й в особливий спосіб розкриває загальну картину англійського модернізму. По-науковому новаторськими постають ті розділи, у котрих ідеться про інтермедійність як авторську стратегію в “Уліссі” Дж. Джойса, метаморфози тіла в романі “Орlando” В. Вулф, хворобу та інвалідність як елементи конструкції модерністського твору, моделі тілесності в англійському романі тощо.

Насамкінець хочу наголосити на окремих частинах п’ятого розділу монографії, в яких окреслено сліди “шекспірівського слова”, по-своєму актуалізованого в період модернізму. Цей новий “діалог із Шекспіром мав інтелектуальний характер, оскільки увиразнив естетично-філософські паралелі між завершенням доби Відродження і завершенням доби Раціоналізму наприкінці ХІХ століття, виявив мультикультурні суперечності англомовного шекспірівського дискурсу – своєрідність сприйняття Шекспіра ірландцями Дж. Джойсом та В.Б. Йейтсом, американцем Т.С. Еліотом, і що найголовніше – через усі суперечності, протистояння і додання цей діалог наново розкрив загальнолюдський зміст Шекспірового слова” [1, 306]. О. Бандровська особливу увагу звертає

на форми побутування шекспірівського дискурсу в англійській модерністській літературі, зупиняючись на репрезентації Шекспірової творчості в дев'ятому епізоді "Улісса". Уже в першому розділі монографії дослідниця наголошує на залученні фукіанського підходу до окреслення шекспірівського художнього простору, котрий інтерпретується як транс-дискурсивний, бо він породжує нові художні твори, генетично пов'язані із шекспірівським текстом. М. Фуко – один із розробників поняття "транс-дискурсивність", під яким він розуміє такий тип дискурсивності, "який має генеративний потенціал і відкриває в культурному середовищі певну традицію дискурсивних практик" [6, 843]. "Засновник дискурсивності насправді відкриває простір для чогось відмінного від себе, і тим не менш такого, що йому належить" [6, 844]. На противагу транс-дискурсивності (притаманній шекспірівському світу) М. Фуко пропонує поняття "доктринальної ідентичності", під якою розуміє особливий тип культури, у котрому засновник традиції – це творець доктринальної ідентичності, яка за всяку ціну має бути збережена послідовниками в подільні культурно-історичні епохи. О. Бандровська слушно вказує на те, що "одним із найголовніших чинників творчості митця в транс-дискурсивній позиції варто вважати антропологічний фактор – формування концептуально нового образу Людини в літературі.

Сучасна філософська антропологія розглядає кожне конкретне буття людини як суперечливу динамічно рухливу єдність загального та унікально-індивідуального. Ті письменники, які у своїй творчості змогли наблизитись до відтворення цієї діалектики, є особливо затребуваними в світовій культурі від покоління до покоління, оскільки історія літератури виявляє чималу розбірливість стосовно того, що залишається в її постійному активі" [1, 62]. Зрозуміло, що зв'язки шекспірівського дискурсу мають найпотужніші появи передусім в англійській літературі, проте приємно зауважити, що 2014 р., тобто в рік 450-річчя від дня народження В. Шекспіра, в українському літературознавстві з'являється ґрунтовна монографія, в якій

наголошено на рецепції і трансформації шекспірівського слова в нову культурно-історичну епоху. Так потверджується транс-дискурсивність шекспірівської художньої реальності.

Загалом монографія О. Бандровської, продовжуючи літературознавчі здобутки Д. Затонського, Д. Наливайка, К. Шахової, С. Павличко, Н. Жлуктенко, Т. Денисової, Т. Гундорової, Є. Волощук, Л. Тарнашинської та ін., – це вагомий внесок вітчизняної науки у вивчення модернізму. Книжка містить 562 позиції у списку використаної літератури, до того ж трохи менше половини джерел – це ґрунтовні, переважно англомовні (але також і, приміром, франкомовні) наукові праці. Теоретико-методологічну основу монографії становлять студії М. Мерло-Понті, П. Рікера, Ж. Деріда, М. Фуко, Ж. Дельоза й Ф. Ґваттарі тощо.

Важливо відзначити й історичну перспективу цього наукового проекту: працюючи з англійським модернізмом, О. Бандровська не замикається суто в цих історичних рамках, прагнучи показати історію англійського роману як діалектичний процес, наголошуючи на важливості модерністських параметрів для літератури наступної культурно-історичної епохи. Дослідниця звертається до окреслення романної специфіки просвітницького та сентименталістського періодів, але також і прокладає майбутнє для своєї роботи, пропонуючи наукові проблеми для послідовників, екстраполюючи результати на англійську літературу постмодерного періоду, аналізуючи, приміром, специфіку трансформації англійського біографічного роману в модифікаціях Дж. Барнса та П. Акройда, працюючи з мультикультурним дискурсом англійської літератури, показуючи, що в модернізмі закладається гносеологічна основа для нових мистецьких практик подальших епох. Модернізм в англійській літературі оприявнив момент зустрічі з "Іншим", розкриваючи нові стосунки людини із часом, показуючи іманентну складність часу як окремої фізичної категорії, котра може перебувати в "нетрадиційних" для людського сприйняття умовах. Зрештою, ХХ ст. було періодом відкриття суб'єктивності в баченні реальності, до того ж навіть науково-раціональні підходи

її вивчення трактувалися як спроба зміни самої реальності внаслідок утручання до неї суб'єкта, бодай і дистанційованого за допомогою дослідницьких процедур, котрі піддаються верифікації. Модернізм був епохою "перехідною", на ньому завершується модерна доба, започаткована в часи Ренесансу.

Водночас уже новітні дослідження культури й, зокрема, літератури після-постмодернізму можуть показати, що модернізм був особливим культурно-історичним періодом, який не розчинився в постмодернізмі, а лише відійшов на другий план у змінній динаміці художніх феноменів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бандровська О.* Модернізм між минулим і майбутнім: антропологічний дискурс англійського роману: Монографія; Ольга Бандровська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 444 с.
2. *Бандровська О.* Творчість Девіда Лоджа і академічний контекст. – К.: Генеза, 1998. – 99 с.
3. *Бредбері М.* Британський роман нового часу / Пер. з англ. В. Дмитрук. – К.: Ксенія Сладкевич, 2011. – 480 с.
4. *Денисова Т.* Американський модернізм з після постмодерністської перспективи // *Американський модернізм: контекст, постаті. Післяпостмодерністський погляд.* – К.: Факт, 2009. – С. 13-37.
5. *Ницше Ф.* Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. Е. Герцык и др. – М.: Культурная революция, 2005. – 880 с.
6. *Постмодернизм:* Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.

Отримано 8 січня 2015 р.

Дмитро Дроздовський
м. Київ

